

of verbs that denote a flight with the help of special technical devices, in particular aircraft.

Occasional words in the poetic language of Pavlo Tychyna present a strong potential of Ukrainian word-formation.

УДК 811.161.2: 81'373.422

Надія Бобух

«А У ВСІХ (НАВІТЬ У ТРАВИНКИ) СМІЯЛИСЬ СЛЬОЗИ...» (КОНТРАСТИВИ В ПОЕЗІЇ ПАВЛА ТИЧИНИ)

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми в поетичному словнику Павла Тичини. Проаналізовано продуктивні в мовотворчості поета функціонально-семантичні групи антонімічних пар. Визначено, що антитези, образність яких ґрунтується на підкресленому протиставленні образів, понять, явищ, оцінок зображуваного, виконують у досліджуваних поетичних творах різноманітні стилістичні функції.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, компаративізм, оксиморонна синтагма, опозиція, поетичний словник, позитивна і негативна оцінність, стилістичні функції.

This article researches semantically opposed lexemes in Pavlo Tychyna's poetry. Productive functional and semantic groups of antonym pairs in the poetic language of the poet are analyzed. The article makes it clear that antitheses whose figurative style is based on the emphasized opposition of characters, concepts, phenomena, evaluations of described things fulfill different stylistic functions in the analyzed poetic works.

Keywords: antonymic and synonymic paradigm, comparativism, oxymoron syntagm, opposition, poetic vocabulary, positive and negative connotation, stylistic function.

Поезії Павла Тичини притаманні зображення епохальних подій, глибина переживань, одухотворення світу рідної природи. «Він, – зазначав О. Гончар, – приніс образність нового часу, поезику, здатну відтворити музику космічних оркестрів, найніжнішу красу людського почуття й грозову, вкрай наелектризовану атмосферу нового світу» [Гончар 1982: 5].

Художньому мовомисленню П. Тичини властива складна система засобів з описово-оцінною функцією, несподівані асоціативні зв'язки слів як вияв мовних контрастів. Характерною ознакою його поетичного словника є широке вживання антонімічних лексем, співвідносних із просторовими й часовими поняттями. Сферу простору репрезентують опозиції: *вгорі – внизу, вперед – назад, вправо – вліво, зблизька – здалеку, земля – небо, лівий – правий, ліворуч – праворуч, схід – захід, сюди – туди, тут – там* та ін. Напр.: *Хоч би чи дощ, чи завірюха, / Бо це й не осінь й не зима. / Туман **внизу**. **Вгорі** щось сіре. / Ні **неба**, ні **землі** нема* (тут і далі цитуємо за виданням [Тичина 1983–1984]); *Як в'їжджав я у Чернігів, / де колись малим ще бігав, / **вправо** бачу – два собори, / **вліво** – церква Катерини...*

Компоненти зазначених темпоральних опозицій у поетичних текстах П. Тичини здебільшого не називають понятя із контрастним значенням.

Полярну оцінність субстантивів *схід* і *захід* простежуємо у віршах, де названі сторони світу репрезентують антонімічні значення 'соціалістичний – капіталістичний (світ)': *Ей, ви, що **всесвіт** хочете ділити / на **Захід** («свій», окремий) і на **Схід**, – / вам долари рідніші аніж діти; Зі своєї землі? В чужу? / На **захід**? **Вертається** треба нам на **схід**, / там наші домівки **зосталися**, там наші / **крєвні, незабутні**...*

«За радянських часів Схід символізував країни соціалістичного табору, а Захід – капіталістичний світ» [Словник 2002: 214].

Субстантивована антонімічна пара *ліві – праві*, компоненти якої вживаються тільки у формі множини, репрезентує протиставлення прихильників радикальної політики [СУМ, VI: 507] і представників консервативних партій або течій [СУМ, VII: 502]: ***Праві** йдуть назад, але голову намагаються **держати** / **вперед**. / **Ліві** мчать **уперед**, але голову **скрутили назад**.*

Сфера часу виявлена в опозиціях: *вдень – вночі, вчора – сьогодні, день – ніч, зима – літо, спочатку – потім, сучасне – майбуття* та ін. *В **труді** подвійні в тебе **норми**, / і мало **днів** тобі й **ночей**, / щоб відшукать новії форми / коло **мартенівських***

печей; І от вже / мова луна – / спочатку гаряча – гарячіша, / а потім / трепетна, прозора...

Темпоральна опозиція *день – ніч* у поезії П. Тичини має переважно позитивну маркованість. Образ дня традиційно асоціюється зі світлом, теплом, молодістю, радістю, спокоєм, щастям. У такому разі художніми означеннями до лексеми *день* є прикметники: *літній, новий, розкішний*. Напр.: *Співав би він [вітер]. Туман, зітхаючи, досвітній / Мене в свої обійми обгорнув... / Їй була б то ніч чи день розкішний, літній – / Спокійно б я лежав, немов давно там був.*

У поетичних контекстах засвідчено й порівняльні звороти, побудовані на логіко-смысловому паралелізмі протиставлених частин доби. Оцінна конотація таких компаративізмів (позитивна чи негативна) залежить від узагальнено-символічного значення другого члена порівняння. Пор.: у компаративному звороті *день як ніч* позитивна оцінність першого компонента трансформована під впливом семантики другого компонента в негативну. Означеннями до лексеми *ніч* у таких конструкціях є епітети *чорна, темна* та ін., які підсилюють негативну експресію порівняння: *Дні, мов ті ночі, темні; / неперехожі, безрадісні далі...*

Символічне навантаження протиставлених компонентів зазначеної опозиції в поетичних контекстах увиразнене сполученням з іменниками у формі родового присубстантивного. Іменникові назви мають позитивну і негативну оцінність: *То йдуть вагони без упину / з вантажем бойових речей – / гармат, і танків, і мечей – / на північ, захід, Україну – / у сяйві дня, у тьмі ночей...*

Зафіксовано й традиційне для поетичного словника вживання опозиції *день – ніч* із метою протиставлення прогресивного і реакційного періодів у житті суспільства, протиставлення миру і війни: *О не сумуй так страшно, Прометею: / за ніччю встане день, за ніччю день.*

Полярну оцінність компонентів відзначаємо також в опозиції *світлий – темний*, у якій прикметники вжито в переносному значенні: *світлий* означає радісний, щасливий, спокійний, що має високі моральні якості, а *темний* – безрадісний, сумний, який приносить лихо, недобрий, відсталий. Напр.: *Під гнітом*

царської сваволі, / у **темну** ніч, у ніч глуху / до **світлої** ішла я волі. Експлікації протилежних значень членів цієї опозиції сприяє і вживання лексеми *ніч* (у переносному значенні) з означенням *глуха*.

У поетичних творах П. Тичини воєнного періоду, сповнених героїчних і трагічних мотивів, віри в перемогу над ворогом, надії на визволення, простежуємо актуалізацію опозицій *за – проти*, *війна – мир*: *І народи миру встали, / прислухалися усі... / І вони сказали: – Всі ми / проти тьми, за волю й мир!* Лексема *мир* поєднана з дієсловами *прагнем*, *хочем*: *Перепинить нам треба шлях **війні!** / Всім серцем **прагнем миру**, тільки **миру!**; **Миру** всі ми *хочем*, **миру** всім народам, / щоб зростали діти, щоб цвіли лани. / Що ж від нас потрібно фашистським забродам? / Що від нас потрібно паліям **війни?***

Продуктивні в досліджуваних творах антонімічно-синонімічні парадигми на означення полярних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів та емоцій (*веселий – сумний; любов, кохання – ненависть; радість, радощі – сум, муки, біль; сміх – плач, сльози; сміятися – плакати, ридати; щасливий – нещасний; щастя – нещастя, горе* тощо): *Сама **ненависть** нас вела, – / до ворога **ненависть** люта, / **любов** до рідної землі; Такий весь образ рицаря. Візьмімо / його до серця. Щоб у **щасті**, в **горі** – / світив він нам.*

У мовотворчості П. Тичини фіксуємо метафори, у яких компоненти емотивних опозицій, поєднані з традиційними для поетичного словника лексемами *серце* й *душа*, передають психічний стан ліричного героя, його настроїв, переживання, почуття: *Ще не втихли в нас у серці **болі**, – / а в душі вже **радість** на порі: / і струнки дівчата, як тополі, / й хлопці, й героїні-матері; В душі я ставлю світлий парус, бо в мене в серці **сум**. / І сміх, і дзвони, й **радість** тепла.*

Персоніфіковані образи, ґрунтовані на семантично протиставлених емотивних лексемах, характеризують душевний стан людини: *Наш привіт прийміть, братове, / він, як голуб, крильми в'ється... / Хай вам **щастя** чорноброве / після **горя** усміхнеться!*

Оживлення, одухотворення словесних образів надає їм особливої виразності, підкреслює зв'язок ліричного героя

з природою, якій властиві такі самі почуття, переживання й емоційні стани: *Стою я сам посеред нив чужих/ Немов покинута офіра. / І слухає мій сум природа. Люба. Щира. / Крізь плач, крізь сміх.*

«Геніальний художник, Павло Тичина звучанням слів оживив світ рідної природи. Їх поліфонічність, багатоголосся збуджує в читача особливі ліричні струни» [Єрмоленко 1999: 171].

Для ідіостилю П. Тичини характерне вживання антонімічних дієслів *сміятися – плакати* на позначення протиставлення веселого, радісного стану людини (сміх супроводить радості) і стану людини, яка зазнала горя, муки, болю (сльози викликають асоціацію з нещастям, сумом, тугою). У деяких мікроконтекстах лексема *плакати* набуває протилежного значення, тобто передає веселий, радісний стан ліричного героя, який плаче не від горя чи болю, а від веселошців, радості, нервового збудження: *І хочеться сміятися і плакати, / бо радощів у серці через край... / О сило наша, ворога скарай!*

У поетичних творах П. Тичини виявлено опозиції, компоненти яких репрезентують значення:

– поєднання протилежностей: *Найбільша ж бо у всіх турбота / чужих і рідних бить панів; Гойдалась / колиска: це мати торкнулась до неї рукою / і руку в повітрі отак все тихенько водила / туди і назад...;*

– чергування протилежностей: *Море, о море! – тобою пройнятись, / на хвилях летіти то вгору, то вниз; А за Дніпром, в небесній оболоні / сам Київ із туману проступав – / то тут, то там...;*

– протиставлення протилежностей: *Все вперед дорога бігла – / рівна, дружна, як струна... / Вітоша-гора праворуч, а ліворуч – низина; Нам потрібно не вліво, а вправо. / Душно від сонця, немов у печі! / Жито нам кланялось тихо і мляво: / бідне, воно недоспало вночі;*

– ототожнення протилежностей: *Ну що ж, суцвіття загасали. / Але – чи зовсім? По собі ж бо / вони писали / слід яскравий. / Кінець життя – життя й початок, і де коловороту край?; Спочатку так: немов підкова / в руках у тебе гнеться бідна, / а потім раптом – мова! мова! / Чужа – звучить мені, як рідна.*

Менш продуктивні антонімічні синтаксичні конструкції, у яких реалізована сильна і слабка диз'юнкція: *Й була б то ніч чи день розкішний, літній – / Спокійно б я лежав, немов давно там був; Від сонця ж промені привіту / ідуть у всі кінці землі, / де братні нам народи світу – / чи то великі, чи малі.* В останньому уривку опозиція *чи великі чи малі* (народи), яка репрезентує розділові відношення, під впливом поетичного контексту набуває додаткових семантичних відтінків (поєднання протилежностей): *і великі і малі* (усі).

Лексичне оточення може трансформувати слабо виражені розділові відношення в заперечні: *Більше рабів не буде – Вільних чи невольних.* Опозиція *вільних чи невольних* має значення 'ні вільних ні невольних' (ніяких).

У поетичному словнику П. Тичини зафіксовано й оксиморонні синтагми, які підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *бовван... кричить мовчазливо, морози мовчазним звучать, тиша загомоніла, висока глибина* та ін.

Оксиморонні синтагми, ґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем, поет уживає для передачі суперечливого душевного стану персонажа: *І виходить Шевченко. Сміється та плаче. / А сонце над ним, а сонце ласкаве, гаряче; Мовчать. В очах їх [гостей] сльози. Я веселю печаль. / На стінах тихо плачуть / Шевченко і Франко.*

Приєм персоніфікації посилює відповідність пейзажного малюнка почуттям та переживанням ліричного героя, які викликані певною подією чи явищем, увиразнює думку про єдність людини й природи: *З тобою обнявшись, ходили ми по братніх стежках, / Славили сонце! / А у всіх (навіть у травинки) сміялись сльози...*

Антитези в досліджуваних поетичних творах виконують такі стилістичні функції:

а) створення контрастних характеристик персонажів: *Тож одна сім'я і хата, / тільки б ось, здається, жити, – / але ж батько за **старе** був, / син же прагнув лиш **нового**;*

б) підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Ген високо в небі жене вітер хмари! /*

А сонце між листом, а іволги щебет, / а шум літака, що враз тишу проріже!;

в) передавання полярних емоцій: *Я привітаю, наче друга. / Ах, я давно Вас [поета] ждала, / ще як над книжкою поезій / сміялася, ридала;*

г) увиразнення іронічного ставлення до висловленого: *Ось плетуться два діди, / ноги – наче вишилися: / раз **сюди**, а два **туди**, / видно – розговілися.*

Отже, стилістичні можливості антонімії в поезії П. Тичини забезпечують створення полярних образів і картин навколишнього світу, підкреслення взаємозв'язку людини й природи, увиразнення контрастного психічного стану ліричного героя.

Гончар О. Яблуновоцвітний геній України : Передмова // *Тичина П. Г.* Подорож з капелю К. Г. Стеценка : [щоденник] / Упоряд. : І. Д. Блюдо, С. А. Гальченко. – К. : Радянський письменник, 1982. – С. 5–11.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови. – К. : Довіра, 1999. – С. 431.

Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – С. 260.

Тичина П. Зібрання творів : У 12 т. – К. : Наукова думка, 1983–1984.

Статтю отримано 20.04.2016

Nadiia Bobukh

«AND EVERYONE'S TEARS (EVEN THE PILE OF GRASS) WERE LAUGHING»
(CONTRASTIVES IN PAVLO TYCHYNA'S POETRY)

This article researches semantically opposed lexemes in Pavlo Tychyna's poetic vocabulary.

As a result of the conducted research it has been proved that Pavlo Tychyna's poetic language is characterized by a complicated system of means which have descriptive and evaluative functions and unexpected combinations of words are considered to be the linguistic oppositions.

Productive functional and semantic groups of antonym pairs in the poetic language of the poet are analyzed.

The article ascertains that the poetic language of the author is characterized by wide-spread usage of oppositions which correlate with spatial and temporal concepts. The analysis of the fact materials proves that temporal opposed constituents generally do not denominate concepts with opposite meanings; also the analysis confirms that analyzed opposed constituents have symbolic significance.

The productive antonymic and synonymic paradigms of Pavlo Tychyna's poetic language which are used to highlight the polar feelings, emotional state of the lyric character, mental processes and emotions are described.

Metaphors in which constituents of emotive oppositions are combined with traditional for the poetic vocabulary lexemes *heart* and *soul* are singled out. These metaphors describe emotional state of the lyric character, his / her mood, emotional experience and feelings.

Typical for poetic discourse combination of words with lexical antonyms which form personalized images are characterised. Spiritualizing of the verbal images gives them special expressiveness, emphasizes relation of the lyric character with nature that has the same feelings, emotional experience and state.

Oppositions the components of which present the meanings of combination, alternation, contrasting and identification of oppositions are identified as productive.

Oxymoron syntagms that underline contradictory nature of represented objects and phenomena of objective reality in Pavlo Tychyna's poetic vocabulary are also identified.

The article makes it clear that antitheses whose figurative style is based on the emphasized opposition of characters, concepts, phenomena, evaluations of described things fulfill different stylistic functions in the analyzed poetic works (creation of contrasting descriptions of characters, underlining the contrast of the represented objects and phenomena of objective reality, conveying polar emotions, strengthening the ironic attitude to the things described).

The analysis confirmed that the stylistic possibilities of antonymy in Pavlo Tychyna's poetry provide creation of polar images and pictures of the world, underlining interconnection of man and nature, creating more expressive image of inconsistent emotional state of the lyric character.